

Коми-3
4-122
129-12
21.

ЖАН-МОРОС

(И. Т. Чисталев)

„ШЫПАС JÖRTÖD“

СЕРТИ

велөдөм-жылыг

(Руководство к букварю „Шыпас Jörtöd“)

лет 80

306/80

Илл. № 5730

Госиздат.

Москва 1923 го.

Велөдөм-жылыс

Кызи лои гижөдыс. Аслас горни кывжөн морт торжалі кывтөм пемөсјасыс. Став олыг-пјас му вылын мед вевтыр лои морт. Горни кывжөн морт өтарө кутіс прөсужмыны, аггыс олөмсө бурлаң вежны. Медга јона оланног јозлыг вејіс, медга јона јөзөс воҗө јөткіс горни гижөд. Кушөм јөзлөн лоө вөлі гижөд, сја јөзыс богтчылас кыпыда овны: велөдчас, прөсужмас, озырмас, лөгөдас ыжыд гөсударство, јөз костын лоө закон...

Мед воҗға гижөдјас чужіны-лоіны кымынкө Сурс во сајын Кітајын, Јегіпетын, Вавілонын, сегга мукөдлаын. Налөн гижөдјас вөліны зев омөлөг, гөкыдөг. Мед војдөрсө вөлөм гижөм пыдди веҗкыда пасјасөны быдҗама вөдітчан торнас. Сы бөрын кутісны гижөдлыны (рјсүјтны) мыј жылыг вөлөм көсјөны вјгтавны. Шуам, ош кыјысјас вөчасны—гјжөдлөмөн-лі, сјздөмөн-лі, пуө-лі—ошкөс да шыа мортјасөс: „тані-пө мј ош вјјім“. Сегга быд кывлы лөгөдісны аслыс пөлөс пас: шонділы шуам, кыщыл, төлыглы—кыщылжын, валы—чукылөг вјғ. Сещөм гижөд вөлі зев гөкыд, еща јөзлы вөлі сетчө. Кітајын өні-на веіг сещөм-коғ гижөдыс: сы вөсна быд гөкыда гөгөрвоан тор шуөны „кітај грамотаөн“ Коркө сегга каҗалісны горныыг өткода кылан-шуан торјас. Богтам кывјас: **кер, керка, рака.** Воҗға кывјыс да мөдыслөн жынјыс өтмоза шугөны, сегга мөдыслөн да којмөдыслөн помјасыс бара өткодөг. Велаліны торјөдлыны кывјас куҗа кылан шыјас серті: кымын куҗа кылан шы, сымын тор кывжын. Сегга өткоғ торјассө кутісны пасјавны өті пөлөс пасөн. Ташөм гижөдын пас лоі ещажык: горниад кывјыс унжык торјас дорғыс. Гижөд кокњавміс, но јона-на гөкыда вөлі сетчө. Сещөм гижөдсө ещаөн төдлісны.

Куҗаөн морт воөдчіс өніјага гижөдөғ. Сіңкө өніја горни гижөд артміс тағ: војдөр морт велалі торјөдлыны горныыг торја кывјас, сы бөрын кужны кутіс перјавны кывјасыг нужалан шыа торјас—слогјас, сегга слогјасыг жукавны торјавтөм тор-

јас—шыјас. Быд шылөн аслас пас—шыпас, буква. Горні кыв-
јын торја шы абу уна. Комі кывјын комын кујім шы, комын
кујім шыпас.

Кызі артмө гижөм - лыддысөм. Гижөд төдмалөм, гижны-
лыддыгыны велөдчөм. Мыј-нө сја лоө гижөмыс да лыддысөмыс?
Кызі сја артмө? Лыддыоны гижөмтор. Сіз-кө гижөмыс лыддыөм
возвылас мунө. Öнija гижөд, шыпаса гижөд, артмө сја. Горныыг,
өткод—шүөмыг-ө, журын кутаныг-ө, торјөдлысгө кывјас. Кыв-
јасыг торјөдлысгө слогјас: кымын нужалан гора шы кывјын,
сымын сені слог. Сегга слогјасыг перјавгө торјавтөм шыјас.
Тащөм горні јуклөдлөм вөчгө ҫерт нига ҫерті. Та бөрын колө
сөмын кужны шыјассө пасјавны: вөјдөр вөзҫа кывјыслыг, сегга
мөдыслыг—пыр вөзө, кытчөз мед бөрја кывјыслөн став шыыс
оз пасјыггы. Горні гижөд артмис. Колө сija лыддыны. Кызі-нө
лыддысгө?

Лыддыгыг вiзөдө шыпасјас вылө, өтлаавлө најөс слогјасө
да кывјасө, а наыг сегга артмө горні. Кызі гижигөн торјөдлысгө
горні кывјасө, слогјасө да шыјасө, сija лыддыыгигөн торја шыја-
сыс шыпасјас ҫерті јитлыгө слогјасө. Слогјас өтлаасөны кывјө.
Кывјасыг лоө горні. Сіз-кө лыддыгыглы колө шыпасјас ҫерті
налыг шыјассө өтпырјөн шуны, мед лоө ҫоң слог, либө ҫоң
кыв. Торјөн-кө быд шыпас кутан шуавны, кыв нi горні оз
артмы. Колө кужны лыддыгыны: мед вiзөдлан гижөм кыв вылас
да пыр сijaс шуан.

Кызі велөдөны лыддыгыны, гижны. Важөн лыддыгыны велө-
дөны вөлөм лок ногөн. Велөдчыны вөлөм тырмө кык-кујім во.
Унаөн вөлөм сөкыдысла весиг оз велаавлыны. Öнi школајасын
лыддыгыны велөдөны лөка бура. Сугжык ныв-пi кујім-ө нөль
төлыгөн лыддысөны-нын. Вiзөдлам, кызі сені велөдөны. ҫик-жө
кызі ме вiстала вөзын, велөдөны чельадөс горныыг торјөдлыны
кывјас, кывјасыг—слогјас, слогјасыг—шыјас. Сегга бөрөн:
шыјас өтлаавлөны слогјасө да кывјасө. Кывјас өтi мөд бөрын
шуалөны. Артмө горні. Тази бура дыр велөдөны торјөдлыны да
јитлыны, кытчөз оз велаавны быд шүөм горні раҫавны да өт-
лаавлыны. да мед щөц төдөны көн кущөм слог, көн кущөм шы:
бөрын-ө, вөзын-ө, шөрын-ө; кымынөд вөзҫаныс, бөрҫаныс. Та бө-
рын велөдөны торја шыјас шуавны өтлаын. Сегга петкөдлөны
шыпас кык-кујимөс. Сija шыпасјассө өтлаавлөны мөда-мөды-
скөд, кыкаөн-кујимаөн да шуалөны (лыддыоны) мыј лоө. Сегга
сija шыјассө, кодјаслыг пассө петкөдлісны, корсөны горні
пыщкыг да лыддыоны кык торјөн: өтчид торјөн, шуам—**у-р**,
мөдыг щөц: **ур**; вөјдөр: **у-ра**. сегга **ура**. Торјөдалөны, помас
горнитөны кызі гижөсөны шыпасјас да гижалөны најөс торјөн
i өтлаын, мед лоө кущөмкө кыв. Сija петкөдлөны мукөд шыпас-

јас. Кодыр лыддөм воэвылас кывсө торјөдлөны шыјасөз да најөс бара өтпырјөн шуөны, сегга кор сја кывсө лыддөны шыпасјасыг, сек велөдчыгјас лыддөны лөгыда—кыз кылө горныын. Лыддөм воэвылас-кө он бара торјөдлы-јитлы лыддан торсө, велөдчыг челад лыддөны таз: торја шыпасјасыг гөд пөв вылө лөгөдөма кыв „шыр“, лыддыгыгјас лыддөны: ш-ы-р (торјөн быд шы), сегга бөрвылас мөдыг шуөны: шыр, дыр оз велавны өтпырјөн шуны став шыпассө, мед артмас слог лыбө зоң кыв. Мукөдыс воөз-кыкөз оз велав.

Кызі колө велөдны лыддыгыны-гіжны гырыөјасөс „Шыпас јөртөд“ серті. Ферт ескө поэө велөдны лыддыгыны кызі велөдөны унжыкыс школајасын да сизөн оз удитны велавны гырыө јөзыд. Налөн велөдчан кадыс жеңыд—кујім төлыг сөмын. Сегга бара ештөм-серті. Сы вөсна колө најөс велөдны кызкө мөд ногөн, медем најө регыдөн велалыны лөгыда лыддыгыны, мед ез вөв ташдөм лыддыгөм: к-е-р—кер, к-а—ка: керка. Тазі лыддыгөм кежыг-кө петас ыжыд морт, сјјө зикөз еновтчас лыддыгөмыс, ковмас мөдпөв велөдны.

Виэөдлам, кызі колө велөдны „Шыпас јөртөд“-серті лыддыгыны. Мед војдөр колө виставлыны велөдчыгјаслы горны-кыв жылыс: кызі сјјө лөі, кызі сјјө вежіс мортлыг став олан ногсө кызі сы вөсна морт лоі му вылын мед прөсуж, мед јон, мед ыжыд. Виставны колө мыгеаң лоі гижөд, кызі сјјө вежлагіс кокнавамис, өніја выјаөз воіс. Кызі гижөд јөзлыг олөм шаңмөдіс, кызі јөзлөн өдјө содны кутіс кужөм да төдөм гижөд отсөгөн,—став бурсө мыј лоі гижөд помыг. Виставны мыј вөсна колө велөдчыны гіжны-лыддыгыны. Сегга поэө велөдчөм панны. Велөдыг висталө, мјан горнитө-пө поэө торјөдлыны. Сегга шуө жеңыдик горны куза, кыв кујім-ө-нола да јуалө: кызі-пө тајө горнысө поэө торјөдлыны. Ферт кодкө сурө висталыс: быд кыв-пө торјөн шуін-дај. Оз-кө пет висталыс, велөдыг висталас да сегга костөн быд кыв шуалас. Сы бөрын шуас мөд горны куза, щөктас виставлыны, кымын сені кыв, кущөмјас. Тазі колө торјөдлыны горныыг кывјас, кытчөз став велөдчыгыс оз гөгөрво сјјөс. Сегга велөдыг висталас: поэө-пө торја кывјассө-на торјөдлыны. Шуас кык-кујім слога кыв, војдөр өтпырјөн, сегга торјөдлөмөн. Индам: ве-лөд-чам. Сізі-жө шуасны велөдчыгјас. Бара колө богтны мөд кыв, торјөдлыны слогјасөз. Оз-кө быдсөн кужны сјјөс вөчны, велөдыг отсалө, висталө кызі колө сывтавлыны (жөмдавны) шуігөн, да петкөдлө кіөн шеныштлөмөн, пызанө тощкөдөмөн—кызі вермө. Колө ставнысө велөдны слог торјөдлыны. Сегга шы торјөдлөмөн. Велөдыг шуө кык шыа кыв (индам: ош,ар). Војдөр өтпырјөн, модыс нужөдөмөн: о-о-о-о-ш-ш-ш, сегга торјөн: о-ш. Јуалө кущөм торјас сја кыв-

җын. Висталасны. Сегга мед шуасны отпырјон: ош, нужоддө-мөн: о-о-о-о-ш-ш-ш, торјөдлөмөн: о, ш. Таз колө торјөдлыны да бөр зоннас шуасны уна кыв кык шыаос, кујимаос, нольаос. Сегга колө бостны кык слога кыв, торјөдны кык пелө. Сегга быд слогыг торјөдлыны шыјас. Тајө, торјөдлөм да бөр отпырјон шуалөм колө унаыг вөчны мед быд велөдчыг кужө торјөдлыны кывјас, слогјас, шыјас да бөр јитавны.

Medca жона колө велөдны, мед быдсөн чорыда төдөны, отпырјон шуавны јитлөгөн зон слогјас да жеңыдик кывјас. Торја шыјас-герти велөдны колө таз. Велөдыг шуө: ш, ы, р, сегга щөктө велөдчыгјассө шуны кујимнан шысө щөщ, торјөдлытөг. Оз-кө шуны, либө шуасны-кө **ш-ы-р** торјөдлыштөмөн, велөдыг висталө, колө-пө шуны кызи горныын кылө: шыр. Бостны мөд кыв, шуны торјон сылыг шыјассө да щөктыны шуны кывсө отпырјон. Сізи унаыг вөчны, боставны кык, кујим, ноль шыа кывјас. Оти урөк вылын-кө оз велааны, колө мөд вылын дај којмөд вылын сіјөс вөчны. Зон урөк дерт сы вылө он пукты: дышмасны велөдчыгјас. Кытчөз велөдчыгјас оз велааны лөгыда отпырјон шуавны кывјас торја шыјасыг (воз-вылас мед абу торјөдлөма кывјассө), сетчөз оз ков воэө термасны. Кор торјөдлыны да өтлаавлыны велалөны, сек колө вогтыны „Шыпас јөртөд“. Лыддыгигөн велөдыгылы мед воэыгааныс колө нуөдны со кущөм ныр: медем велөдчыгјас быд өти слога кыв лыддыны отпырјон. Кык кујим слога кывјас поэө лыддыны слогөн-слогөн. Помлааныс најөс сіз-жө отпырјон. Оз-кө кужны велөдчыгјас отпырјон шуны, кутасны-кө костөн-костөн шуавны шыјас (шы-р), велөдыг ачыс шуас, сегга щөктас велөдчыгјасөс шуны. Сегга велөдчыгјас лыддыгигөн мед виэөдөны зон кыв вылө, оз өтик-кык воэза шыпас вылө.

Велөдыг indө мед вылі гижөд виэ вылас. Лыддө „шыр, шур, шар“. Сегга щөктө сіјөс шуны велөдчыгјасөс. Висталө мыј сіјө лоө горныыс. Јуалө кымын кыв, кущөм кывјас. Сегга бара виэөдөны гижөд вылө. Велөдыг висталө: шужим-пө кујим кыв, гижөма-пө кујим-жө. Вај-пө indөј көні гижөма шыр, көні шур, көні шар. Поэө щөктыны индааны сорлалөмөн дорвывтөг. Лыддыг-пө виэсө зоннас.

Бара колө јуавны, кущөм кыв гижөма воэвылас (шыр). Сегга щөктыны лөгыда виэөдны кызи сіјөс гижөма да корны сіјө кывсө став лист бан вывгыс. Сіз-жө колө јуасны, кущөм шыјас кылөны сіја кывјасас. Көні кущөм шы (гижөдыс мед пыр өін воэаныс), кущөм өткод шыјас кылөны кывјасас. Кущөм өткод шыпасјас емөс сені, оз-ө код-кө вермы виставны бөрја шыпассө кујимнан кывјыслыг, сегга воэзасө. Оз-кө виставны, велөдыг јуалө кущөм шы кылө „**шыр**“ помас, „**шур**“ помас,

„шар“ помас. Сің-кө-пө борја шыпасыс кујимнаң кывјас кушом? Сің-жө воzza шыпассө төдмаласны. Откофог-пө. Оні сегга төдөны кык шыпас: **р** да **ш**. Оти урок сајын жө позө төдмавны щөщ „**у**“ да „**а**“.

Велөдыг щөктө индыны **ур** (индөны чуңнаныс), сегга жуалө, озө-пө кодкө төд, мыј таја гижөма. дерт оз виставны. Виқөдлөј-пө мыј гижөма улас (ур). Оз-кө төдны висталө: ми-пө сижө шыјаса кывсө лыфдим нын вылі виғыс. Коргасны кывсө да шуасны „**шур**“. Кушом шыпасјас татыг төданныд? Төдтөмыс көні? Щөрас. Кызі сја кылө? **у**. Сің-кө, кызі лыффыны вылі кывсө? **Ур**. Кушом шы бөрас? воzas?—**у**. Коргөј **ур** лыст бан вывгыс. Сің-жө төдмавгө шыпас **а**. Коргөны **ар**. Сы бөрын лыфдоны (отпырјөн) кывјас: **ру, руа, руш, раш, шу, шуа, ура, ар, шыр, шур, шар**. Сегга лыфдом кывјассө велөдчыгјас, гижалөны (писујтөны) печат шыпасјасөн. Выл урөк вылын төдмалөны кујим шыпас, **о, н, ы**. Војдөр важсө пөвсалөны: лыфдоны мыј лыфдома вөлі. Велөдыг жуасө ез-ө вун төдмалөм шыпасјас. Сегга велөдыг индө **шор** да шуө сижө. Щөктө шуны велөдчыгјасөс, жуалө кымын шы сја кывјын. Кушом шыпас төдса. Кушом төдтөм. Щөктө төдмагны сывкөд. Бара лыфдоны ставөн-**шор**. Сегга велөдыг лыфдөдө воzө. Оз-кө некод лыфды (отпырјөн) щөктө виқөдлыны: **шар, шур**—абу-ө кыткө откоф. Сы бөрын-кө оз шуны **шор**, лыфдө ачыс. Сегга лыфдөдө ставнысө. Коргөны **шор** став лыст бан вывгыс. Лыфдоны кывјас: **ош, шоша, руа, шор**.

Воzө сің-жө төдмалөны шыпасјас: **н** да **ы**. Быд шыпас төдмалөм бөрын лыфдыны колө кывјас сижө шы вылас воzza төдмалөмјаскөд. Кор гизим воzza шыпас төдмалөма лоө, колө лыст бан вывгыс лыфдыны став гижөдсө дорвыв, мед возыган мед бөрөз. Оз-кө кужны лыфдыны, кушом-кө кыв, колө пыр ыстыгны лыфдом кыв вылө, код өти шыпасөн сөмын торјалө выльгыс. Нынөм вылө оз ков лыфдөдны быд шыпас торјөдлөмөн. лыбө нүжјөдлөмөн, тазі: ш-ы-н, лыбө: ш-ш-ш-ш-ы-ы-ы-н-н-н. Сыдорыг буржык лоө велөдыг-кө лыфдас ачыс отпырјөн. Урөк помын позө гижөдны (писујтөдны) печат шыпасјасөн кывјас **о-а, н-а, ы-а**.

Мед воzө лыфдыгөм кутас бура мунны, колө јона пөвсавны воzza лыст бан. Уна пөв лыфдөдны быдөнөс, гижөдны (печат шыпасөн) жуасны кузала кызі-гурө, сегга вөчавны вундалөм кывјас (писујтны печат шыпасөн). Сег мед коргалөны төдса кывјас. Колө шуны кушөмкө кыв да мед коргөны сижөс лыст бан куза. Колө сетчөз пөвсавны воzza лыст бан, медем кытыг адзасны велөдчыгјас сетчөс кывјас, слогјас, сувтлытөд лыфдасны. Сегга вөлыгтөи позө воzө мунны, а сетчөз колг

нөшта гижөдны воҗра сизим шыпассө гижан ногсөн. Гижөдөм вылө поҗө пуктыны торја урөк. Гижөдны өнi сөмын поснi пө-лөс шыпасјас. Мед кокныд гижны **ш**, сөгса **н, р, у, о, а, ы**. Кор Һеуна велалыштөны гижавны шыпасјас, колө гижөдны лыд-дөм кывјас. Ставсө воҗра лыст банөн тырмас нокгыны 4—5 урок. Мукөд шыпасјас төдмавгө ставыс өтi ногөн. Велөдыг лыддө мед воҗра кывсө, төдмалан шыпасасө. Сijö кывсө торјө-длөны шыпасө, индөны выл шы, сөгса вiҗөдөны кыҗi сijö пас-ыггө. Воҗра кывсө велөдчыгјас бара лыддөны. Сөгса агныс лыд-дөны воҗө. „Шыпас jөртөдын“ быд выл шыпас вылө кывјас сiҗi лөгөдлөма: жеңыд шы төдмалiгөн сijö војдөр сулалө кыв по-мас, сөгса воҗвылас да шөрас (гора шыјас воҗвылас). Кор төдмавгө гора шы, сек сijö сулалө војдөр—кыв воҗвылас, сөгса—помас, да шөрас. Таҗi лөгөдлөма со мыҗ вөсна: өтi-кө гортөм шы кокныдҗыка торјалө кыв помыг, мөд-кө, төдса слог бөрын ачыс лыддыггө.

Гора шы кыв воҗвылын сiҗ-жө кокныда артмө. Сiҗ-кө, велөдыглы колө сөмын воҗра кывјассө лыддөавны аслыс, му-көдсө кокныда лыддөасны велөдчыгјас. Сөмын кор вылыг па-ныдагасны гортөм шы горакөд, сек өтпырјөн велөдчыгјас оз кужны шуны. Ковмас велөдыглы вiҗтавны. Кушөм кывјасын выл гортөм шы сулалө гора шы воҗвылын, лыбө выл гора шы воҗвылын сулалө гортөм шы, сек колө кывјассө лыддөм бөрын торјөдлыны налыг шыјассө да јуагны, кыҗi-пө колө өтпырјөн шуны сещөм гортөм шы сещөм гора шыкөд. Сiҗi колө вөчны быд выл шыпас төдмалiгөн.

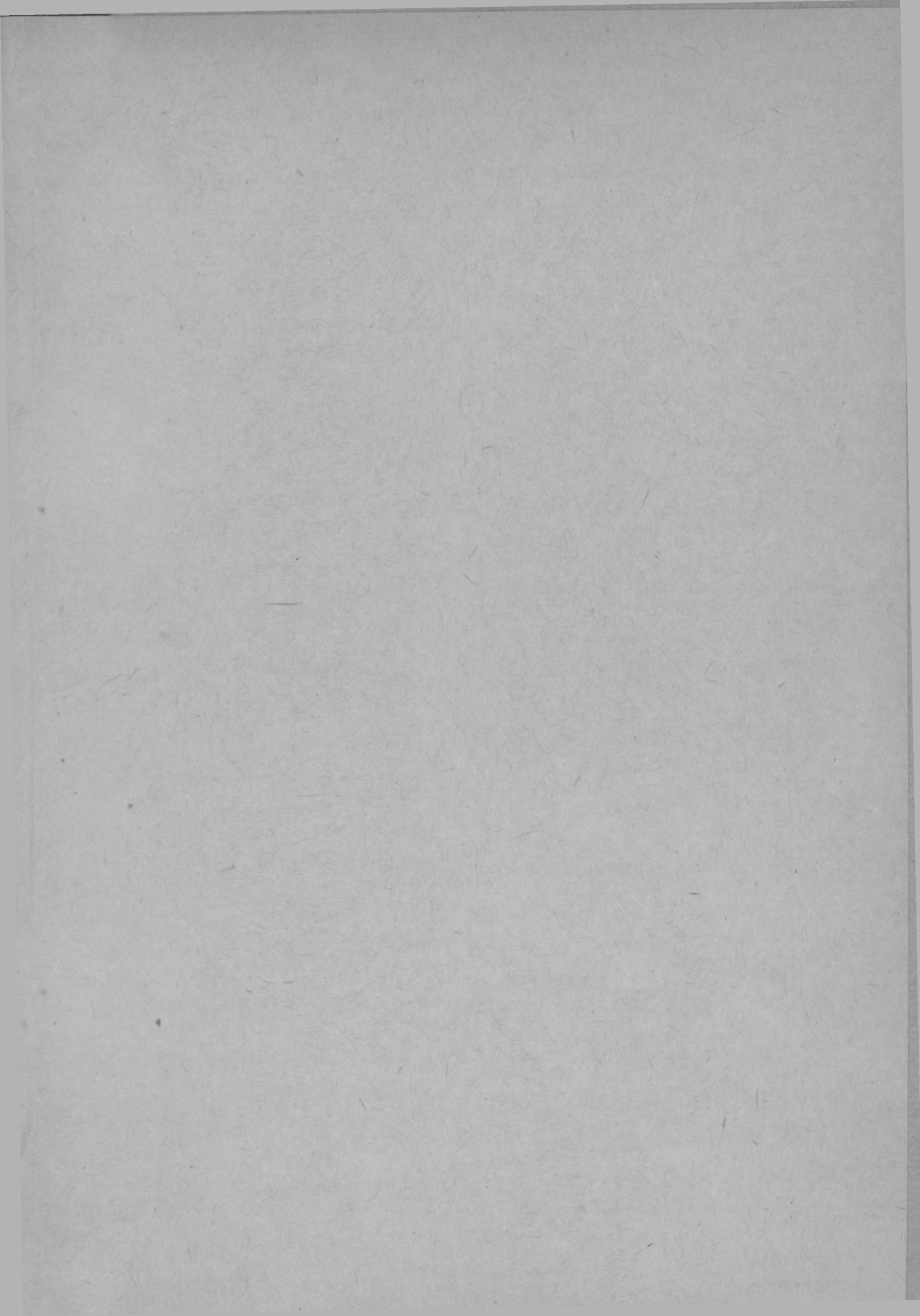
Кор выл шыпас вылө став кыв да горнi куҗајас лыддыг-гас (ставөн да откаөн), гижөны шыпассө да лыддөм кывјассө нiҗа вылө вiҗөдөмөн. Таҗi гижiгөн оз ков мырдөн шөктыны мiҗа-а гижны: шыпасјасыс-кө Һеуна артмөны да кывјасыс-кө оз ко-лавны да асгыныс-кө гижөдсө кужөны лыддыны-i. Кодкө-кө асгыс гижөдсө оз куж лыддыны, сijö лыддыгныс оз куж. Мiҗтөм гижөдыг нiнөм повны. Гижан торјыс лөө, поҗө мiҗа гi-жөмла аслыс торја урөкјас вөчавны. Гижөдны колө вiҗөдлытөм гумага вылө, сөмын петкөдлыны, кыҗi гижө быд шыпас да мед шыпасјас вөлины өткодөг өтпастаөг да өтарө веҗиҺаөг. Печат шыпасјасөн гижөм колө еновтны, кор кутан велөдны өтi шы-пасөн урок. Гырыг шыпасјас оз ков петкөдлыны мед помөҗ. Паныдагасны-кө нiҗаын гырыг шыпасјас (нiмјасын, горнi воҗ-вылын) колө вiҗтавны: воҗра буквасө гижөҗ ыҗыда мукөд сер-тыс, ен вунөдөҗ да пыр сещөм iнас сiҗ гижөҗ. Лыддыны колө өткаөн i ставөн велөдыгыскөд. Кыкнан ногыс велөдчыгјаслы колө чуңөн индавны кытi лыддөны. Ставөн лыддыгны колө быд лун. Бөрыннас медга колө сещөм лыддыгөмыс өтiкјас да

83001 5/2/2

посні вістјас лыффыгөн. Велөдчыясаслөн мед гөгөрвотом өти лыффыгөн кыв ни сорни ез вөв. Сы вөсна велөдыгы аслыс колө возын лыффыавны „Шыпас јөртөд“ да воэыв мөвпавны, мыжык горнитны гижөм куза. Мыјөн „Шыпас јөртөд“ лыффыгас (а лыффыны сјјөс колө лөгыда кужны) колө лыффыны мукөд нигајас, гачет, киөн гижөмторјас (пигмөјас). Нига вылыг гижөм кыңқи' колө велөдны гижны кылөм серти да ас журыг. Кылөм серти гижны велөдөны сјз (фјктовка шусө): велөдыг шуө жеңы-фјк горни. Сег торјөдлөны кывјас, кывјасыг слогјас да шыјас. Сегга бара дөһнас горнисө шуөны да гижөны. Тақи гижөдигөн колө вјставлыны кор гижөны гырыг шыпасјас, кор пуктыгсө чут да чутык (точка, запятая). Кықи торјөдны кыв өти вјзыг мөд вјзө вужөдыгөн. Гора да гортөм шыјас-јылыг, шыпасјас-јылыг да јыв супјксјас гижөм-јылыг.

3 MO

21

70-1-57

	Коми-3
4	122

0001